

VAN WERELD NAAR AARDE

Filosofische ecologie
van een bedreigde planeet

Vincent Blok

Boom

Inhoud

Inleiding 7

1. Alledaagse en wetenschappelijke ervaring 11
2. Aarde in de filosofische traditie 43
3. De opgave van de filosofie op een bedreigde planeet 89
4. De ecologische ontologie van wereld in het antropoceen 123
5. Speculatieve ecologie van aarde als herkomst van wereld 179

Verantwoording 215

Noten 219

Literatuur 227

Namenregister 235

Zakenregister 237

Voor Gudrun, Storm en Demian

Inleiding

De ervaring van klimaatverandering is relevant voor de filosofische vraag naar de zin van het leven. Politiek, wetenschap en media brachten de afgelopen decennia vele nieuwe inzichten in en rapporten over klimaatverandering voort. Deze maken ons in toenemende mate bewust van de rampzalige gevolgen van klimaatverandering en van de noodzaak van duurzame ontwikkeling om het menselijk leven op aarde veilig te stellen. Onderzoeksrapporten zoals het *Living Planet Report* van het Wereld Natuur Fonds berekenden al in 2012 dat wij momenteel 50% meer grondstoffen gebruiken dan de aarde kan opbrengen. We hebben meer dan twee planeten nodig om onze moderne manier van leven te continueren.¹ Inmiddels buitelen de rapporten van het klimaatpanel IPCC van de Verenigde Naties over elkaar heen met steeds alarmerender gegevens over het smelten van de ijskappen en de verzuuring van de oceanen. De mensheid koerst af op een omslagpunt waarna geen herstel meer mogelijk is.²

De wetenschappen van het aardsysteem duiden de impact van klimaatverandering in termen van een nieuw geologisch tijdperk waarin de mens de belangrijkste factor is die de aanblik van de aarde bepaalt: het antropoceen. Volgens de Nederlandse geoloog en Nobelprijswinnaar Paul Crutzen volgt het antropoceen het holocene (de warme periode van de afgelopen tien tot twaalf millennia) op. Crutzen beschrijft het antropoceen als het tijdperk waarin de mens de geologische omstandigheden en processen

die de draagkracht van de aarde uitmaken diepgaand veranderd heeft.

Het antropoceen begon met de industrialisering van de samenleving rond 1800, de periode waarin het gebruik van fossiele brandstoffen exponentieel begon toe te nemen, en daarmee ook de vervuiling van de planeet. Uiteraard hadden landbouw en stedenbouw ook al invloed gehad op de aarde, maar de pre-industriële mens beschikte niet over de technologische capaciteiten om met elektrische en nucleaire energie natuurkrachten te bedwingen en zelfs te evenaren. De eerste fase van het antropoceen loopt tot het einde van de Tweede Wereldoorlog en gaat over in een tweede fase, waarin het wereldwijde gebruik van fossiele brandstoffen excessief toeneemt. Het is die periode van de *great acceleration* van de mondiale uitstoot die aanleiding gaf tot de dramatische rapportages van klimaatverandering door het IPCC en andere wetenschappelijke instituten.

Nieuw aan het antropoceen is dus dat de relatie tussen mens en wereld diepgaand veranderd is. Een belangrijk punt van aandacht betreft op dit moment de noodzaak om een nieuwe fase van het antropoceen te realiseren, waarin het wereldwijde gebruik van fossiele brandstoffen wordt teruggedrongen en de mens de zorg voor de aarde op zich neemt.

De ervaring van *global warming* wordt filosofisch relevant zodra we beseffen dat klimaatverandering primair een *globaal* fenomeen betreft, dat we nooit eerder opmerkten omdat we de omstandigheden als vanzelfsprekend ervoeren en we meenden dat wij als mens hier volledig afhankelijk van zijn. Het veranderende klimaat raakt het *geheel* van mensen en dingen, in de zin dat niemand in het tijdperk van *global warming* een positie buiten dit globale fenomeen kan innemen. Konden we vroeger afval externaliseren naar het milieu, nu realiseren we ons dat elke externalisering van afval als een boemerang bij ons terugkeert en de draagkracht van de aarde als globaal systeem negatief beïnvloedt.

Global warming betreft mogelijk niet primair een ervaring van een fysisch fenomeen maar van een meta-fysisch fenomeen, namelijk van de wereld als geheel van de dingen, inclusief mijzelf, die als overgang van de wereld van het holoceen naar de wereld van het antropoceen moet worden gedacht. Die metafysische ervaring werpt de vraag op naar de zin van een wetenschappelijk leven op een bedreigde planeet.

Ik spreek niet van het *alledaagse* leven maar van een *wetenschappelijk* leven, omdat vandaag de dag vooral wetenschappelijke inzichten in de opwarming van de aarde als *globaal* systeem toegang verschaffen tot de metafysische ervaring van de wereld als *geheel* van mensen en dingen. Dat betekent echter niet dat de vraag naar de zin van het leven zich louter dient te baseren op wetenschappelijke onderzoeksresultaten en zich moet voegen naar het ideaal van wetenschappelijke objectiviteit. Wetenschappelijke inzichten in de opwarming van de aarde zijn ontoereikend om die nieuwe fase van het antropoceen gestalte te geven en schreeuwen om filosofische verdieping en zingeving. De wetenschappelijke inzichten in de invloed van de mens op de opwarming van de aarde gaan immers hand in hand met het inzicht in het onvermogen van diezelfde mens om naar behoren op die nieuwe feiten te reageren, variërend van de ontkenning van klimaatverandering tot en met sympathieke maar ontoereikende pogingen om groene groei tot stand te brengen.

De metafysische ervaring van de wereld als geheel van mensen en dingen in tijden van *global warming* leidt in dit boek tot een filosofische ecologie van de bedreigde planeet. 'Wereld' wordt daarbij opgevat als de dimensie van zin en betekenis van de dingen om mij heen waarmee ik altijd al vertrouwd was. Die wereld is in de geschiedenis van de filosofie al veelvuldig gethematiseerd, maar de aarde als planeet die is ontstaan in de geschiedenis van het universum en die de mogelijksvoorwaarde vormt voor de menselijke bewoning van de wereld werd daarbij vergeten. De er-

kenning van die vergeten dimensie van de aarde heeft belangrijke gevolgen voor ons begrip van de wereld en onze plaats op aarde. De metafysische ervaring van *global warming* laat immers niet de afstandelijke abstracties toe die filosofische reflecties op de zin van het leven zo vaak kenmerken. Er is geen positie in te nemen buiten *global warming*: we zitten er middenin. Die inclusiviteit bewerkstelligt dat we volledig op onszelf zijn teruggeworpen in ons vragen naar de aarde als noodzakelijke voorwaarde voor onze menselijke bewoning van de wereld.